

کتابخانه های دیجیتال نسخ خطی

مجید غلامی جلیسه^۱

خلاصه: نسخه های خطی که میراث به جای مانده از تلاش های علمی، هنری و فرهنگی گذشتگان این مرز و بوم به شمار می روند به عنوان منابع دست اول تحقیق و پژوهش در راستای تعالی علم، هنر و فرهنگ ایران اسلامی همواره مورد توجه محققان و پژوهشگران بوده و هست، از این جهت استفاده از ابزار نوین پژوهش برای هر چه بیشتر کاربردی کردن این منابع مهم از مهمات جامعه اطلاعاتی امروز است.

در این مقاله سعی شده است ضمن معرفی این ابزار نوین و مزایای بکارگیری آن به معرفی برخی نمونه های قبلی از کتابخانه های دیجیتال نسخ خطی در دنیا پرداخته شود.

واژگان کلیدی: کتابخانه، دیجیتال، نسخ خطی، تاریخچه، تحقیق، پژوهش، میراث، مجازی.

خلاصه: نسخه های خطی که میراث به جای مانده از تلاش های علمی، هنری و فرهنگی گذشتگان این مرز و بوم به شمار می روند به عنوان منابع دست اول تحقیق و پژوهش در راستای تعالی علم، هنر و فرهنگ ایران اسلامی همواره مورد توجه محققان و پژوهشگران بوده و هست، از این جهت استفاده از ابزار نوین پژوهش برای هر چه بیشتر کاربردی کردن این منابع مهم از مهمات جامعه اطلاعاتی امروز است.

در این مقاله سعی شده است ضمن معرفی این ابزار نوین و مزایای بکارگیری آن به معرفی برخی نمونه های قبلی از کتابخانه های دیجیتال نسخ خطی در دنیا پرداخته شود.

واژگان کلیدی: کتابخانه، دیجیتال، نسخ خطی، تاریخچه، تحقیق، پژوهش، میراث، مجازی.

مقدمه

تا قبل از اختراع دستگاه چاپ، تکثیر یک کتاب توسط استنساخ متعدد آن بوسیله مؤلف، شاگردان وی و یا کاتبان انجام می پذیرفت و با توجه به حجم اثر این عمل گاه چندین ماه طول می کشید، بعدها با اختراع دستگاه چاپ

احتیاج به دستگاه میکروفیلم خوان، که گران هم بود، عدم کیفیت مطلوب این دستگاهها، عدم انعطاف پذیری میکروفیلم خوان، هزینه بالای عکس برداری بوسیله میکروفیلم، فساد پذیری بالا و ... نیز بود که خود باعث گردید عمل تکثیر نسخه های خطی بسیار کند و در عین حال بسیار محدود صورت پذیرد.

تعریف کتابخانه دیجیتال نسخ خطی

طراحی و راه اندازی کتابخانه های دیجیتال حال چه به صورت کتابخانه های عمومی و یا تخصصی با در نظر داشتن جنبه موضوعی از مهمات جامعه امروز است، به گونه ای که ابرقدرتهای دنیای نت هر کدام با سرعتی شگرف به دنبال تحقق این مهم برآمده اند.

از جمله کتابخانه های بزرگ دیجیتال در کشورهای اروپایی می توان به سایت گوتنبرگ^۲ و در کشورهای عربی به سایت الوراق^۳ و در ایران نیز می توان به سایت تبیان^۴ اشاره نمود. در این میان نسخ خطی به عنوان یکی از مهمترین و معتبرترین مراجع مورد استفاده محققان نیز از قافله عقب نمانده است و کتابخانه ها و مؤسسات مختلف در سراسر دنیا در کنار ایجاد بانک های اطلاعاتی از فهرس نسخ خطی اقدامات قابل توجهی نیز در راستای

توسط گوتنبرگ آلمانی در سال ۱۴۵۰ میلادی به این عمل سرعت بخشیده شد و از آن زمان تاکنون هر روز شاهد پیشرفت های فراوانی در این وادی بوده ایم و امروزه انتشار الکترونیک متون سرعتی غیر قابل باور در زمینه تکثیر و عرضه نگاشته ها پدیدآورده است، اما مقوله انتقال اصل تصویر یک نسخه خطی رؤیائی بود که با اختراع صنعت عکس برداری به حقیقت پیوست؛ اینکه محقق بتواند از یک نسخه خطی عیناً برای خود تصویری در دست داشته باشد تا بتواند از این طریق به تحقیقات دقیقتری بپردازد. یکی از جمله آرزوهای محققین این عرصه بود، چرا که پیش از آن با استنساخ یک نسخه تنها محتوای یک نسخه بود که تکثیر می شد آنهم نه به شکل کامل، و شکل فیزیکی نسخه ی خطی مورد نظر کما کان یگانه می ماند. از سال ۱۸۳۹ میلادی به بعد ابزارهای ذخیره سازی چون میکروفرم، میکروفوتوگراف، میکروفیش و میکروفیلم وارد عرصه شد و محققین از این ابزارها خاصه میکروفیلم در زمینه عکس برداری نسخه های خطی استفاده فراوان نمودند. اما این ابزار علی رقم استفاده فراوان و محاسنی که داشت، دارای مشکلاتی چون

دیجیتالی کردن نسخه های خطی داشته اند .
چرا که امروزه با استفاده از دوربین های دیجیتال مخصوص تصویر برداری از نسخ خطی و اسکنرهای مختلف میتوان تصویر دیجیتالی با کیفیت از نسخه خطی تهیه نمود که با توجه به درصد نفوذ بالای رایانه در میان جامعه، هر محقق میتواند به راحتی به مطالعه و بررسی تصویر تهیه شده بپردازد .

در این مقاله، مراد ما از کتابخانه دیجیتال نسخ خطی، کتابخانه ای است که در آن نسخه های خطی به صورت الکترونیکی و تحت برنامه مدیریت منابع ساماندهی شده است .



۳- بهبود بخشیدن دستیابی
با دیجیتالی کردن نسخه های خطی و بالطبع تهیه فهرست رایانه ای برای نسخه های خطی دیجیتال شده محققان می توانند به راحتی نسخه و یا نسخ مورد نظر خود را جستجو نموده و با یک کلیک ساده به مطالعه آن بپردازند . دیگر لازم نیست کاربر برای - یافتن یک رساله و یا کتاب ساعت ها وقت خود را صرف مطالعه فهرس نسخ خطی نماید و یا برای سفارش آن ساعت ها و بلکه روزها و ماه ها وقت صرف نمایند .

۴- به اشتراک گذاشتن نسخ خطی با
دیجیتالی کردن نسخه های خطی و قرار دادن

آن بر روی اینترنت امکان استفاده همزمان چندین محقق و پژوهشگر در سراسر دنیا به صورت همزمان فراهم می گردد . از این طریق کتابخانه دیجیتال تبدیل به یک مکان رویارویی برای محققان می شود که از طریق آن می توانند اقدام به انجام پروژه های مشترک نمایند .

۵- کاهش هزینه ها
با دیجیتالی کردن نسخ خطی هزینه های نگهداری و حفاظت برای مالک، و هزینه های دستیابی برای استفاده کننده بصورت چشمگیری کاهش پیدا می کند .

۶- دست رسی شبانه روزی

با دیجیتالی کردن نسخه های خطی و قرار دادن آن بر روی شبکه جهان گستر محققان و پژوهشگران می توان هر ساعت از شبانه روز از این نسخه ها استفاده نمایند. این در حالی است که کتابخانه های فیزیکی محدود به زمان و مکان هستند، و چه بسا یک محقق برای دست یافتن به تصویر یک صفحه از نسخه ای خطی باید کیلومترها طی طریق نماید .

۷- باز خوانی و مرور مکرر
محققان و پژوهشگران می توانند بارها و بارها با مراجعه به کتابخانه دیجیتال، نسخ خطی مورد نیاز خود را رؤیت و بررسی نمایند در حالی که این رویه در کتابخانه های فیزیکی اولاً نیازمند صرف وقت فراوان و ثانیاً مضر به وضعیت فیزیکی نسخه خطی است .

۸- مستند سازی تحقیقات و پژوهشها
با دیجیتالی کردن نسخه های خطی از این پس محققان و پژوهشگران می توانند با ارجاع دادن نتایج تحقیقات خود به منابع دست اول (نسخ خطی) چه بر روی اینترنت و چه در دنیای حقیقی، اعتماد خوانندگان مطالب خود را دوچندان جلب نمایند .

۹- استفاده از ابزار رایانه ای در تحقیقات
از جمله فواید دیجیتالی کردن نسخ خطی

این است که با قرار گرفتن نسخ خطی در یک محیط رایانه ای می توان از قابلیت های فراوان رایانه برای تحلیل و بررسی هر چه دقیق تر نسخ خطی در راستای تحقیقات خود بهره مند شد ، استفاده از بانک های اطلاعاتی و تحلیل های هوش مصنوعی و ابزار کارآمد گرافیکی و ... را میتوان از جمله این ابزار نام برد .

با رشد و گسترش کتابخانه های دیجیتال نسخ خطی در دنیا چند نکته مهم در ذهن نقش می بندد ، اول آنکه اینترنت این امکان را برای ما فراهم نموده است که به عنوان یک ایرانی و یک مسلمان شیعه به راحتی فرهنگ ، تمدن و اصالت یک ایرانی شیعه را در معرض دید جهانیان بگذاریم و این رخداد با صرف هزینه و وقتی اندک امکان پذیر است. دوم آنکه اینترنت بستری است مناسب برای تعاملات فرهنگی هنری و علمی ، رشد روز افزون کتابخانه های دیجیتال بحث و فحث محققان را در میان اقیانوس منابع و اطلاعات تحقیق در سرتاسر دنیا آسان نموده است بگونه ای که تا چند دهه دیگر محققین ما این امکان را خواهند داشت که به منابع هر کتابخانه ای در هر کجای دنیا دسترسی داشته باشند و چه بهتر که مسئولین فرهنگی ما بیش از پیش به فکر باشند تا ایران از این مهم عقب نماند و خود را با استانداردهای این علم هماهنگ سازند .

متأسفانه در ایران علی رغم تلاش های پراکنده برخی کتابخانه ها و مؤسسات در دیجیتالی کردن نسخه های خطی حرکت شایان توجه ای در راه سامان دهی این تلاشها برای عرضه در اینترنت صورت نپذیرفته است. این در حالی است که محققین و پژوهشگران عرصه فرهنگ و ادب ایرانی و اسلامی برای دستیابی به تصویر نسخ خطی مورد نیاز جهت تحقیق و تصحیح با مشکلات عدیده ای از جانب متولیان کتابخانه ها روبرو می شوند ، حبس نسخه و عدم ارائه تصویر نسخه ها ، بوروکراسی غالب بر کتابخانه ها ، هزینه ی بالای تصاویر نسخ خطی و بسیاری از مشکلات دیگر در دنیای حقیقی همه و همه دست به دست هم داده تا تفکر ایجاد کتابخانه ی مجازی نسخ خطی در ایران بیشتر

به یک آرزو تبدیل شود تا یک بایسته ی فرهنگی!

با معرفی برخی تجربه های ارزنده در این حوزه به ویژه معرفی آن دسته از کتابخانه های مجازی که آثار خطی ایران و اسلام در آن ها قابل دسترسی است، این مقاله را به پایان می برم، با امید به آن که شاهد آغازی با شکوه در ایجاد جریان کتابخانه های دیجیتالی نسخ خطی در کشور باشیم.

همه ما می دانیم که نسخه خطی مربوط به قرن دوم که در فلان کتاب خانه وجود دارد دستخوش تغییرات فیزیکی و شیمیایی زیادی شده است، رنگ ها در حال محو شدن هستند و حالات آن تغییر کرده است و تغییرات شیمیایی در لایه های شیمیایی کاغذ نسخه ایجاد شده است. در سالهایی که خواهد آمد نیز تغییرات زیادی روی خواهد داد، اما اگر ما اطلاعات را به مجموعه ای از اعداد تبدیل کنیم، به همان صورت باقی می ماند او اگر هیچ آسیب جانبی اتفاق نیفتد گویی زمان را ثابت نگه داشته ایم و چنین کاری تا قبل از این امکان نداشت.



عنوان کتابخانه	کتابخانه الازهر مصر
آدرس سایت	http://www.alzharonline.org
پست الکترونیک	Alazhar@idsc.net.eg
زبان سایت	عربی
زبان نسخه ها	عربی ، فارسی ، ترکی
موضوعات	فقه ، اصول ، کلام ، فلسفه ، ادبیات عرب ، هشت ، تاریخ ، ریاضیات و ...
تعداد نسخ خطی	۴۲۰۰۰

کتابخانه دانشگاه الازهر مصر یکی از قدیم ترین کتابخانه های جهان به شمار می رود، این کتابخانه دارای ۴۲۰۰۰ نسخه خطی در موضوعات مختلف است، از جمله نفایس این کتابخانه می توان به غریب الحدیث ابن سلام کتابت شده در سال ۳۱۱ قمری، دو قطعه از قرآن کتابت شده در سال ۴۶۵ قمری، تفسیر غریب القرآن سجستانی کتابت شده در سال ۵۱۴، الرعایة لتجوید القرآن کتابت شده در سال ۵۵۷ قمری، و اللالی الفریده فی شرح القصیده الشاطبیه کتابت شده در سال ۷۰۶ قمری و بسیاری از نفایس دیگر اشاره نمود، در حال حاضر بر روی سایت اینترنتی این کتابخانه حدود ۵۰۰۰ هزار تصویر کامل از نسخه های خطی این کتابخانه قرار دارد که کاربران می توانند ضمن رؤیت آنها به دو صورت عنوان مؤلف و عنوان

کتاب به ذخیره ی تصاویر نیز بپردازند. فهرس منتشره از این کتابخانه:
فهرست الکتب الموجودة بالمکتبة الأزهرية: مطبعة الأزهر، ۱۳۶۵ ق. ۸ جلد، ۱۹۴۵-۱۹۶۲ م.
قائمة بیلوجرافیه بالمخطوطات التي تم تصويرها بالمیکروفیلم عن مکتبات الأزهر و أورتته. القاهرة: ۱۳۸۴ ق، ۱۱۳ ص.

سحاب السقیله از جمله کتابخانه‌های دیجیتال جهان عرب است در بخش نسخ خطی آن می‌توانید فایل فشرده شده را برداشته و بر روی رایانه خود مورد استفاده قرار دهید، غالب نسخ خطی این کتابخانه نفیس که از باب نمونه می‌توان به کتب: عمادالبلاغه عبدالرؤف المناوی، المکتفی فی الوقف والابتدا أبو عمرو عثمان بن سعید الدانی، غریب الحدیث أبو محمد قاسم بن ثابت السرقسطی، کتاب ذکر أعضاء الإنسان بدرالدین الغزی اشاره نمود.

عنوان کتابخانه	سحاب السقیله
آدرس سایت	http://www.sahab.org/books/books.php?cat=11&type=0
پست الکترونیک	
زبان سایت	عربی
زبان نسخه ها	عربی
موضوعات	فقه ، اصول ، کلام ، فلسفه ، ادبیات عرب
تعداد نسخ خطی	۱۵۹

عنوان کتابخانه	یوسف زیدان
آدرس سایت	http://www.ziedan.com
پست الکترونیک	ziedan@ziedan.com
زبان سایت	عربی ، انگلیسی
زبان نسخه ها	عربی
موضوعات	کلام ، فلسفه ، عرفان ، هیئت ، ریاضیات
تعداد نسخ خطی	۸۶

یوسف زیدان متولد سال ۱۹۵۸ میلادی و دارای دکترای فلسفه اسلامی در سال ۱۹۸۹ میلادی از دانشگاه اسکندریه است وی در سال ۱۹۹۹ میلادی موفق به کسب درجه استادی فلسفه اسلامی و تاریخ علم گشته است، در این سایت که خود شخصاً به ایجاد آن پرداخته است، در کنار مجموعه اسناد و دستخطهای نفیس از علمای اسلام و فهرس مختلف کتابخانه‌ها، مجموعه‌ای نفیس از نسخه‌های خطی به زبان عربی قرار داده است.

نسخه‌های ذیل مجموعه‌ای منتخب از کتابخانه‌هایی چون: المعهد الدینی بسموچه، المعهد الدینی بدمیاط، مسجد ابی العباس المرسی، جامعه القاهرة، جمعیه المقاصد الإسلامیه بیروت، الطهطاوی بسوهاج که غالباً دارای ویژگی‌هایی خاصی چون، عدم تصحیح و انتشار، به خط مؤلف بودن، منحصر به فرد بودن و... می‌باشد.

از جمله نفایس این کتابخانه می‌توان به الاصول العشره نجم‌الدین کبری، التصوف التساعی محی‌الدین عربی، نامه‌های خواجه نصیر طوسی و صدرالدین قونوی، رساله رازی در اخلاق پزشکی به یکی از شاگردانش و... اشاره نمود. کاربران می‌توانند بعد از ورود به این سایت با کلیک کردن بر روی گزینه مخطوطات نادره و انتخاب گزینه مخطوطات کامله تصاویر کامل نسخ خطی را رؤیت و ذخیره نمایند.

عنوان کتابخانه	کتابخانه سلطنتی کوبنهاک دانمارک
آدرس سایت	http://www.kb.dk/kb/dept/nbo/oja/e-manus/index-en.htm
پست الکترونیک	oja@kb.dk
زبان سایت	انگلیسی
زبان نسخه ها	فارسی ، عربی
موضوعات	ادبیات ، ادعیه ، حدیث ، تاریخ ، طب ، هیئت ، فلسفه
تعداد نسخ خطی	۴۰

کتابخانه سلطنتی کوبنهاک دانمارک یکی از قدیمی‌ترین و بزرگترین کتابخانه‌های کشور دانمارک به شمار می‌رود. این کتابخانه در سال ۱۶۵۳ م تأسیس گردیده و دارای ۱۱۶۷ نسخه خطی به زبان‌های عربی (۵۳۴)، فارسی (۷۹۴) و ترکی (۰۷) و ۵۳ نسخه به زبان‌های دیگر است. از جمله نفایس این کتابخانه، که کاربران می‌توانند به صورت کامل رؤیت و ذخیره نمایند، می‌توان به کتاب تاریخ مصر نوشته حاج مصطفی بن ابراهیم، ذیل خریدة القصر، ذیل لب اللباب، طب اکبری، گیتی‌شناسی سراج‌الدین أبو حفص بن وردی، صورالکواکب رازی و... اشاره نمود.

de Copenhague Arthur Christensen & J.oversigt over det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhanlinger, 1915.

نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه سلطانی کپنهاگ، ایرج افشار، نسخه‌های خطی، جلد ۵، (۱۳۶۰ ش)، صص ۶۸۹-۷۱۳.

codices persicos, turcicos, Hindustanico etc. continens, 1857, 92 pp. By A.F.Mehren. Copenhagen: The Royal Library of Copenhagen. 1851-1857.

Description de quelques manuscrits orientaux appartenant a la Biobliothèque de Universiteh

فهارس منتشره کتابخانه: Codices orientales Bibliothecae Regiae hafniensis jussu et auspiciis regiis enumerati et descripti. Vol.2.pars Altera: cosices Hebraicos et Arabicos Continens, 1815, 118pp. Vol.3. pars tertia:

عنوان کتابخانه	سایت کتابخانه کاشف الغطاء العامة
آدرس سایت	http://www.kashifalgetaa.com/thakaer/thakaer2.html
پست الکترونیک	info@kashifalgetaa.com
زبان سایت	عربی
زبان نسخه ها	عربی
موضوعات	فقه ، اصول ، کلام ، فلسفه ، ادبیات عرب
تعداد نسخ خطی	۲۶

از جمله مراکز حفظ و نگهداری و خدمات رسانی در حوزه مخطوطات اسلامی «مؤسسه کاشف الغطاء العامة» در نجف اشرف عراق است که به واقع می‌توان آنرا الگویی شایسته تقدیر در این زمینه دانست. این مؤسسه در سال ۱۹۹۳ م اقدام به جمع‌آوری نسخ خطی و تبدیل آنها به نسخ دیجیتالی و ارائه بر روی لوح فشرده نمود و اولین نسخه از این نرم‌افزار تحت عنوان کاشف الغطاء در سال ۱۹۹۵ م و با موجودی ۴۹ نسخه خطی به جامعه تحقیق و پژوهش عرضه گردید. این نرم‌افزار دارای امکاناتی چون بزرگنمایی و کوچک‌نمایی، گردش، چاپ نسخه بود و کاربر می‌توانست ضمن جستجوی نسخه مورد نظر اطلاعات نسخه‌شناسی هر کتاب را رؤیت نموده و به مطلوب خود دست یابد.

در حال حاضر این برنامه تغییراتی درخور از لحاظ سهولت نصب و دست‌یابی یافته‌ها و تعداد سی‌دی‌های این مجموعه به ۹۵ عدد شامل ۲۱۵۹ عنوان نسخه خطی بالغ گردیده است که به صورت رایگان در اختیار جامعه تحقیق قرار می‌گیرد.

بخش نسخ خطی این سایت، در حقیقت تازه‌های نسخ خطی تصویربرداری شده در این کتابخانه است که بر روی سایت جهت استفاده‌ی عموم قرار می‌گیرد، از جمله نسخه‌های خطی این کتابخانه می‌توان به کتب الاستبصار شیخ الطائفة محمد بن الطوسی، ابواب الجنان الشیخ خضر بن شلال العفکاو، منتخب نسیم الصبا الشیخ الحسن بن علی الظهیری العاملی، شرح نجاه العباد، الشیخ عباس بن حسن کاشف الغطاء، تحفه الکرام فی تاریخ مکه و المسجد الحرام السید محمد مهدی بن مرتضی بحر العلوم اشاره نمود.

فهارس منتشره کتابخانه: راهنمای نسخه‌های خطی کتابخانه کاشف الغطاء مجله پژوهش و حوزه، ش ۱۶.

عنوان کتابخانه	منتظر
آدرس سایت	http://www.montazar.net
پست الکترونیک	info@montazar.net
زبان سایت	فارسی ، عربی ، انگلیسی
زبان نسخه ها	فارسی ، عربی
موضوعات	مهدویت
تعداد نسخ خطی	۱۰

این سایت از جمله سایت‌های فعال در عرصه‌ی مهدویت است که در کنار کتابخانه‌ی کتب مهدویت خود بخشی را نیز به نسخه‌های خطی پیرامون موضوع مهدویت اختصاص داده است.

از جمله نسخه‌های خطی این مجموعه می‌توان به کتب، انتظار الفرج من الفرج ولی‌الله اشراقی، مشکاة الأنوار فی اثبات رجعة محمد و آله الأطهار محمد بن عبد علی بن محمد آل عبدالجبار، خلاصة اربعین حدیثاً فی المهدی به قلم حافظ ابی نعیم وزاد علیه المخلص مافاته، کشف الاستار عن وجه الغائب عن الأبصار حاج میرزا حسین نوری اشاره نمود.

1. <http://www.bayaz.net> 2. <http://www.gutenberg.org> 3. <http://www.alwaraq.com> 4. <http://www.tebyan.net>